

O'ZBEKISTONDA DUTOR IJROCHILIGI

Xadjayeva Iroda

Termiz ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: Bekjon Raxmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzodalarning «Xorazm musiqiy tarixchasi» deb nomlangan risolasidagi ma'lumotlariga ko'ra, Xorazmni mo'g'ullar bosib olmasdan avval (XI asr) dutorni deyarli barcha xonadonlarda ko'rish mumkin bo'lgan.

Hatto Ko'hna Urganchda dutorni ta'mirlash va xarrak yasash bilan o'z oilalarini tirikchiligini tebratgan ustalar mahallasi bo'lganligi haqida so'z borishi, dutor sozini qadimdan oq naqadar ommalashganligini bildiradi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyoda o'zbeklar, tojiklar, uyg'urlar, qoraqalpoqlar va turkmanlar orasida dutor keng ommalashgan cholg'u bo'lib, har bir xalqda o'ziga xos o'zgarishlari bilan yasaladi.

Dutor ikki torli cholg'u degan ma'noni bildirib, bu cholg'u sozi haqidagi ilk ma'lumotlar R.L.Sadokovning «Tbissina» nomli kitobida, Zaynulobiddin Husayniyning (XV asr) musiqaga oid risolasida va boshqa adabiyotlarda uchraydi. Bekjon Raxmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzodalarning «Xorazm musiqiy tarixchasi» deb nomlangan risolasidagi ma'lumotlariga ko'ra, Xorazmni mo'g'ullar bosib olmasdan avval (XI asr) dutorni deyarli barcha xonadonlarda ko'rish mumkin bo'lgan. Hatto Ko'hna Urganchda dutorni ta'mirlash va xarrak yasash bilan o'z oilalarini tirikchiligini tebratgan ustalar mahallasi bo'lganligi haqida so'z borishi, dutor so'zini qadimdan oqnaqadar ommalashganligini bildiradi.

Markaziy Osiyoda o'zbeklar, tojiklar, uyg'urlar, qoraqalpoqlar va turkmanlar orasida dutor keng ommalashgan cholg'u bo'lib, har bir xalqda o'ziga xos o'zgarishlari bilan yasaladi.

Birining dastasi kaltaroq, boshqasi uzunroq, birining kosasi katta - dastasi kalta, birining kosasi ham kichgina - dastasi ham kalta va hokazo. Faqat o'zbek millatiga xos dutorlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, bunda ham mahalliy uslubiga qarab ushbu cholg'uning turli xillari mavjudligini ko'ramiz. Masalan, Xorazm dutorlarining kosasi ham dastasi ham kichgina va ixcham. Bu dutorlar Xorazm baxshilarining jo'rnavoz cholg'usi sifatida ham qo'llanilgan.

Surxondaryo baxshilarining do'mbiralari esa undanda kichik va parda boylamaları ham bog'lanmagan. Toshkent dutorlari ayollar uchun kichikroq, erkaklar uchun kattaroq qilib yasaladi. Lekin hamma dutorlar ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Zamonlar o'tishi bilan cholg'u asboblari ham o'zgarib mukammallashib boradi yoki shu cholg'uni to'ldirish uchun yana shunga o'xshash sozlar yaratiladi. Dutorni misol qilib oladigan bo'lsak, milliy dutorni yanada takomillashtirish uchun «has» (cho'p) pardalar qo'yilib pardalar soni ko'paytirilib xromatiklashtirilgan. Tovush kuchini oshirish va texnik imkoniyatlarni rivojlantirish maqsadida esa xromatik pardali dutor oilalari yaratilgan.

Xullas, dutor cholg'usi zamonlar sinovidan o'tib, bizning davrimizgacha o'zining ijro xususiyatlarini yanada yorqinroq namoyish qila oladigan nafosatli soz sifatida rivojlanib kelmoqda. Dutorning shakllanish jarayoni zabardast sozandalarning ijro uslubari, mehnatsevar ustalarining maktablari va amaliy imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lib kelgan.

Mustaqilligimiz buyuk ajdodlarimizni boy tarixiy qadriyatlarini yanada rivojlanishiga e'tiborni kuchaytirib, Vatanga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash talablari bilan biz ustozlar oldiga muhim vazifalarni qo'yimoqda.

Ma'naviy uyg'onish samarasi insonlarni o'zligini anglashi, milliy g'ururi, oriyati, ajdodlarimiz o'tmishidan faxrlanish, madaniyat va ma'naviyatga xizmat qiluvchi eng yaxshi namunalarni rivojlantirishda hissa qo'shish, xullas kelajak har kimning o'z qo'lida mehnatida va ongli faoliyatida ekanligini his qilishda namoyon bo'lmoqda.

Prezidentimizning 2008-yil 7-yanvardagi «Musiqiy ta'limni rivojlantirish, bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida»gi F-2908-sonli farmoyishi vshu asosda Vazirlar Mahkamasining 910-sonli qaroriga ko'ra, ma'naviyatning bir irmog'i bo'lgan musiqa - katta ta'sirchan kuchga ega tarbiya vositasi bo'lib, ruhiyatga hayotbahsh kuch bera oladigan jon ozig'idir. U insonning zavqlanishi, huzurlanishi, rohatlanishi, maroqli dam olishi, taskin topishi fikrlashi va falsafiy mushohada qilishi uchun katta yordam beradi. Har bir insonda go'zallik tuyg'usini taraqqiy ettirmay turib, ma'naviy barkamol inson haqida gapirish noo'rindir. U tarixan shakllangan va muayyan davrda amalda bo'lgan badiiy ijod namunalarida mujassamlashgan go'zallikni his qila olmas ekan, hech qachon «m a'naviy barkamol» inson darajasiga ko'tarila olmaydi. Musiqa insonni go'zallikga yetaklovchi, badiiy estetik va tarbiyaviy ahamiyatga ega san'at turlaridan biridir. Uni his qiladigan, tinglay oladigan va idrok eta oladigan shaxsni tarbiyalash va voyaga yetkazish birdan-bir orzulardan bo'lib kelgan. Farobiy «Musiqqa haqida katta kitob» asarida musiqani uch qismga taqsimlagan:

- Insonga huzur-halovat baxsh etuvchi;
- Ehtiroslarni qo'zg'ab jo'shqin qiluvchi;
- O'yga toldiruvchi, fikrlashga, tafakkur qilishga undovchi musiqa turlariga ajratadi.

U musiqani rivojlanish bosqichlari, uni inson ruhiga ta'siri, ma'naviy ozuqa sifatida ezgu ishlarga ruhlantirishi, xursandchilik va qayg'u kunlarda insonga hamdam bo'la olishi va nihoyat katta ishlarni amalga oshirish uchun kurashga chorlay olishini e'tirof etgan.

Musiqa insonning mukammal bo'lmagan hulqini mukammallashtirishini, ya'ni muvozanatda saqlab tura olishini bu esa inson ruhiyatining salomatligini muhofaza qilishini, ruh salomat bo'lsa, tana bardam va muvozanatda turishi musiqa ham, ilm darajasida o'rganilishi foydali ekanligi haqida batafsil bayon etgan.

Al-Forobiy musiqa insonning nozik sezgilari, tug'ma iste'dod va salohiyatlarning mevasi ekanligini ta'kidlash bilan birga insonni ma'naviyati, ma'rifati, ongi va tushunchalarini to'ldiruvchi ruhiy ne'mat ekanligini ham uqtiradi.

Ibn Sino ham musiqa haqida o'z fikrlarini bildirib, insonni go'dakligidan to umrining oxirigacha zarur va foydali bo'lgan musiqani badiiy estetik va tarbiyaviy qadriyat hisoblaganligi hech kimga sir emas.

Milliy musiqa madaniyatimiz o'zining azaliv manbaalaridan kuch olib, mustaqilligimiz davrida milliy ruhiyatni, ma'naviy kamolotni, shakllantirishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy janrlar bilan boyigan holda xalqimizni sog'lom ilmi jamiyat qurishga ruhlantirmoqda.

Musiqa madaniyati awalo milliy o'zlikni his qilishni eng ta'sirchan vositalaridan biri hisoblanadi. U go'zallik, ulug'vorlik, ko'tarinkilik, tushkunlik, g'amginlik va boshqa xususiyatlar bilan insonni ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatadi. Uning hayotga bo'lgan estetik munosabatlarini kuchaytiradi va noziklashtiradi, ayniqsa yoshlarning iste'dodini ro'yobga chiqarish, axloqan poklanish, hayotga moslashish, biror kasb-hunar egasi sifatida ijtimoiy faollikni amalga oshirishga yordam beradi. Hozirgi davrda musiqa maktablari, litseylar, kollejlarda va O'zbekiston davlat konservatoriyasida dutor sinflari tashkil etilgan va ilg'or o'qituvchilar dutor chalish sirlarini yoshlarga o'rgatmoqdalar.

Ta'lim muassasalarida dutor o'rgatish ikki xil yo'nalishda olib borilmoqda:

Birinchi an'anaviy «Ustozdan shogirdga» uslubi bo'lsa, ikkinchisi nota yozuvi vositasida uni o'qib chalish uslublari qo'llanilmoqda.

O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab A.I.Petrosyans va Usta Usmon Zufarovlar tomonidan dutorlarga qo'shimcha pardalar o'rnatilib tovush ko'lamini kengaytirilgan va xromatiklashtirilgan hamda Markaziy Osiyodagi barcha dutorlar andozalari asosida «dutorlar oilasi» yaratilgan. Masalan, dutor tenor - o'zbek milliy dutorning xromatiklashgan turi bo'lsa, dutor alt - ayollar dutoridan andoza olingan, dutor sekunda

- Xorazm dutori; dutor prima - Surxondaryo-Qashqadaryo baxshilar do'mbiralari va tojiklarning do'mbiraq asosida yaratilgan.

Dutor bas esa ko'proq rus domrasidan andoza olingan. Dutorlarni nota o'qish yo'li bilan o'rgatilishi yo'lga qo'yilganligi, shu asbob ijrochilari uchun yana ham keng sharoitlarniyaratib berdi. Buning natijasida dutorda o'zbek kompozitorlari hamda Yevropa va boshqa chet el mualliflarining turli hajmdagi asarlarini ijro etish darajasiga ko'tarildi.

Hozirda milliy dutor uchun Mustafu Bafoyev, Qahramon Komilov, dutor alt uchun Habibullo Rahimov, Oydin Abdullaeva, dutor-prima uchun Sayfi Jalil, Fattox Nazarov va Po'lat Holiqovlarning bastalagan asarlari o'quvchilar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilmoqda. O'zbekistonda o'zbek xalq cholg'ulari uchun ko'rik-tanlovlar va festivallar juda ko'plab o'tkazilmoqda. Ushbu sinovlarda dutor ijrochilari ko'pchilikni tashkil qiladi. Shuningdek, hozirda nafaqat O'zbekistondagi tanlovlar, xalqaro tanlov va festivallarda ham o'quvchilarimiz boshqa xalq tinglovchilarni lol qoldirib g'oliblikni qo'lga kiritib kelmoqdalar.

Jumladan, Xalqaro ko'rik-tanlovlaridan biri «Зажги свои ЗВЕЗДАУda Ziynatova Yulduz va Asrorova Mushtariylar g'oliblikni qo'lga kiritishgan bo'lsa, Sankt-Peterburg shahrida o'tkazilgan «Serebra kamerton» ko'rik-tanlovida G'afforov Abdujasur birinchi darajali va Hakimova Mohinurlar ikkinchi darajali g'olib deb topildi. Shu ko'rik-tanlovining duet nominatsiyasida ham qatnashib, birinchi o'rinni qo'lga kiritishdi. Shuningdek, dutorchilarning xalqaro festivallarda ishtirok etib yutuqlarni qo'lga kiritayotganliklari ularning o'z mehnatsevarligi va ustoz-murabbiylarning talabchanligi samarasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Dutor ijrochiligi 2014-yil.
- 2.Sharq musiqasi tarixi 1999-yil.